॥पंचमाहायज्ञ॥

॥नित्यहोमेकुंडंस्यान्मेखळात्रयसंयुतं॥भुमेरूर्ध्व
प्रकारंतचतुर्विंशांगुळीयुतं॥मेखळाचोन्नता
यांएकैकाचतुरंगुन्नाहंगुळाविस्तृतादेरत्नी
[illegible]

श्रीगणेशायनमः॥गोपालगोपिसहितंमल्लारिंचंदलीविभुं॥प्र
णम्यत्रियतेमहायज्ञस्यपद्धतिः॥१॥अथब्रह्मयज्ञः॥अथस्ना
ध्योविधिः॥प्रातरुत्थायशौचादिकृत्वानिष्क्रम्यनद्यादिगत्वाम ध्या
ह्निकस्नानंब्रह्मयज्ञांगंविहितं॥आदौब्रह्मयज्ञः॥तत्रोमध्याह्नस्था
संध्या॥अथमध्याह्निकस्नानं॥मध्याह्नेमृत्तिकायाविहितं॥
प्रातस्नानंतुगोमयस्नानंविहितं॥स्नानद्रव्यैःस्नानविधि
नास्नायात्॥शुचौदेशेयज्ञोपवीतीसमवस्त्रधारणोशुद्धशुष्कादी
नामददीनातिलकांतेऽलातत्रप्रक्षुखोद्विचम्यतत्तादकोणा

तीर रा१

आसनेप्राग्ग्रैर्निषायतेषुदर्भेषुप्राङ्मुखउपविश्यउपविश्य॥
द्विराचम्यतथोक्त्वा॥खेखेदोषादोषेविमलमधजलेत्रिःपिबे
दुन्मृज्यद्विर्नासिकेन्यंगुष्ठयुग्मात्सजलमभिमृशेत्नासिकाध्रयु
ग्मे॥अंगुष्ठनामिकाभ्यांनयनयुग्मंयुतकर्णयुग्मंवनिष्ठांगुष्ठा
भ्यांनाभिप्रदेशंहृदयमध्यतलेनांगुलाभिःशिरोंसो॥१॥इत्यक्त्व
माचमनंकृत्वाप्राणानायम्यपवित्रवैतोममेपापंदुरितंक्ष
यद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंब्रह्मयज्ञेनयक्ष्येइतिकांबिभु
दासविद्यमवापमानमतांसत्यमुपेमीत्यपःस्पृष्ट्वादेवंगच्छे

ब्रह्मवैदक्षिणतोनैर्ऋत्यांस्थंधायआपोवाएषओषधीर्नीदसायद
र्भिःपशवेदानीसरसेमवक्रोतिद्यावाएथिव्योःसंधिमीक्ष
माणःसंमील्यवायथायुक्तेउपविश्यब्रह्मयज्ञेभ्राट्चनाधीय
देतन्नीदोसिहलुभद्रंवेप्रणवव्याहृत्यादौगायत्र्यादेक्रम
स्तमदनपरिजातेउक्तौ।अत्रदूर्वीव्याहृतिःक्रमेणगायत्रि
पादादौनिस्त्र॥व्याहृतिद्वयमर्द्धर्चादौ॥तृतीयव्याहृतिंगाय
त्र्यादौ॥यथा॥ॐभूःतत्सवितुर्वरेण्यंॐभुवःभर्गोदेव
स्यधीमहि॥ॐस्वःधियोयोनःप्रचोदयात्॥ॐभूर्भुवः

स्वः

तत्सवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्यधीमहि॥ॐभुवःधियोयोनःप्रचोद
यात्॥ॐस्वःतत्सवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्यधीमहि॥धियोयोनः
प्रचोदयात्॥इत्यवैवेदत्रितकात्यायस्तूक्तवैपाठमानाप्रा
त्॥ॐभूर्वोव्याहृतीःसहखैदुक्तंपादमाधर्चंनासँवीचक्वलं
गायत्रीपठीत्वाअग्निमीलेइतिवर्द्वयमधिकंवाधीत्यवैदिकेस्तू
क्तेवेदीनाधीतंहित्वाप्रेतनमुनरदिनेषुपठेत्ततोग्निर्वैदिवा
नामवमोविष्णुःपरमःइत्यादिब्रह्मणे॥अथमहाव्रतं॥एष
पंथाएतत्कर्म॥अथातःसंहितायाउपनिषत्॥विदामघवन्

दृ महाव्रतस्य पंचर्क्षि रात्रिं साभिधेन्यः इति पंचाग्निर्वि इत्येत्य
ऊँ त्याइति यजुरादि । अग्नआयाहि वीतये इति सामवेद । शुन्ध
देवीरक्षिप्य इति अथर्ववेदि । अथैतस्य सम्मा । यस्यति वल्व
सम्मान्नाः समाम्नात इति निरुक्ते । अथ निक्षोपवि क्ष्यामि
इति निक्षो । वं चसंहस्रमयं इति ज्योतिष । मम रसतजास्र
नलगं सेमितं इति छंद । गौः गमाइति निघंटु । दृङ्रादृङ्
ति व्याकरणे । याज्ञवल्क्य इति धर्मशास्त्रे । नारा
यणीनमस्कृत्य इति इतिहासपुराणे । अथातो धर्मं व्याख्यास्यामः ॥

६

अथातो धर्मजिज्ञासाइति एवैमिनिः सम्मर्शे । अथातो ब्र
ह्मजिज्ञासाइति उत्तरमिमांसासूत्रे । चपठति । नवैयारि
तिपठित्वा । नमोब्रह्मणेइति परिधानीयार्थीत्रिरुक्तान्त
दित्यक्त्वा । दक्षिणंसिव्यमपाणानमंतासस्यमुपामार्ष्टु
तिअपः स्पृष्ट्वा । दक्षिणाहस्तेनसव्यान्त्यारब्धेनतर्पयेत्
३ प देवानृषयः । यथाऽवैदिकयक्षेते दैवतीर्वैनकुर्याद्रुद्रसूक्त
मित्रेरेकोऽलिंदचात् । प्रजापतिरृषिः । एवगंनानि
इत्यंतं एकवचनेदेवचनंबहुवचनेतस्यतस्यवयोऽऽ

तप्यतु । तप्यतां । तर्पयतु । एवं ये के नश्चेत्यु० । अस्मत्कुल
यः । निर्बीजमिवास्त्यकुलमध्येनक्तं निष्किंचनमूलेनद्वौ दावेऽलो
उ बुदञ्जुखोदधान् । नातृचिनस्तृप्यंनुङ्नाद्यादिनामाहास्तू
८ ८ करइतद्वादनामेत्रा ॥ १२ ॥ विभक्तिस्तर्पयंतु । ततापाचीना ८
वीतिदृष्टिणात्मुखः सव्यैजान्याच्यकुर्यादेकुणभुक्ता
म ल्लोपः पितर्नीयेनत्रास्त्रीन्जलीन्मंत्रावत्स्यादधान्
सुमंतुजैमिनिरित्यादिनाथेचान्यआचार्यास्तेसर्वेतृप्य
त्विदंविभक्तिस्तर्पयंतु । त्रयोविंशतिमंत्रातिपुरुषं

त्राःतृतः

पितृतर्पणक्रमे ३

धा
तत्तत्स्वधानमस्तर्पयामिइतिसूत्रात् । स्वपितृतर्पणे अस्मत्पि
तरंअमुकशर्माणंवसुरूपंस्वधानमस्तर्पयामि ।
अत्रप्रत्येजलिमंत्रावृत्तिः । अथद्रव्यभेदात् । सेयंग्रहणेषु
नोतांबाचितयेसपत्नजननीमातामहादित्रयेस्त्रियस्त्री
त ४ नेनयादितत्तज्जननीस्वश्वातरस्तत्स्त्रियः । तातोबात्मप
क्षिन्यपत्यधवयुक्तजायापितास्वसृःस्त्रिष्वास्वापितृ
मातृश्वयविधानीयंतथात्वपक्षेण । तर्पणेतर्पनेनिहा
दिः । वाच्यमित्रप्रयोगपारिजाते । श्राद्धंतत्तत्स्वानो

पन्नवातर्पणरूपेनान्यत्रेतिस्मरेत्पर्वसुसंस्कारेऽत्रमन्त्रत्रयव
ज्ञेयंस्त्रीषुएकांजलिः अंजलिमन्त्रेचनावृत्तिः अन्यत्रत्रयः
३ मै अंजलयश्चवृत्तिः ततः आब्रह्मस्तंबपर्यंतंदेवर्षि
पितृमानवास्तृप्यंतुपितरःसर्वेमातृमातामहादयःअ ८
तीतकुलकोटिनांसप्तद्वीपनिवासिनांअस्मद्ब्रह्मभुवनाल्लो
कादिदमस्तिलोदकंतिलयवसंचांस्मदत्तमक्षयोपतिष्ठतां
ब्रीह्यधिष्ठितस्कंधपरिदानवस्त्रंचतुर्गुणंस्थूलंनीवीयुतं
पवीतंदत्वाचम्य इतिब्रह्मयज्ञः अथवैश्वदेवः कुंडे

वैश्वदेवाख्यकर्मकरिष्ये४

स्थंडिलेवापिचैनाग्निंसंस्थाप्यअग्नेःपश्चिमतःआसी
नोदक्शिराणिःऔंचोंतःजाणानायमग्निष्यादिसंकीर्त्य
ममपुरुषसंस्कारान्तसंस्मरद्वारश्रिपरमेश्वरप्रीत्यर्थं
वैश्वदेवनयज्ञेजातःसाधंइतिसंकल्प्यचत्वारिशृंगाइ
तिमंत्रस्यवामदेवऋषिःअग्निर्देवतात्रिष्टुप्छंदःअग्निमू
र्तिध्यानेविनियोगःऔंचत्वारिशृंगात्रयोअस्यपादाइतिविदुस
इतिमंत्रेणमूर्तिंध्यात्वाऽऽसनादिशमारभ्यप्रदक्षिणंसमंतात्सो
दकेनपात्रीनाभिःपरिसमूह्यपर्युक्ष्यच अग्निमंत्रंकृत्वा

विश्वानिनो दुर्गहा जातवेदः सिंधुंन नावा दुरितात्यग्निः ॥ इति मंत्रस्य आज्ययावसुश्चौ
तौ अग्नित्रिषु पूर्वाग्नेयार्चनेविनियोगः ॥ विश्वानि नोऽस्मन्नयोः अ
ष्टपादअष्टदिक्षु पूर्वादिक्रमेण गंधपुष्पैः अर्चयेत् ॥ एवंद्वयंत्रम
चनानिर्वर्तनं ॥ उत्तरेऽग्नौ आग्नेयप्रार्थ्य सिद्धमन्नं पात्रांतरेणा
दायउदगंगारान्पोह्यतेषु अंगारेषुतत्पात्रमधिश्रित्यज्वल
तादग्नौलुकेनअवज्वल्यतेनैवाग्निःपरिहृत्यउल्मुकंनिरस्यअपउपस्प
श्यतदन्नंप्रोक्ष्यअग्नेरुदगुद्वास्यतानंगारान्तिस्रउदेत् ॥ एषपक्व ॥६॥
होम्यसंस्कारः ॥ ॥अथअपक्वसंस्कारः ॥तंडुलादिनिपात्रांतरेगृ
हीत्वाप्रक्षाल्यधृत्वाकृत्वातत्पात्रमग्नेरुत्तरतोनिधायदर्भो

ल्मुकेनसमिधास्हृत्वाग्निःपरिहृत्यउल्मुकंनिरस्यउ अपउपस्पृश्यतत्पात्र
मग्नेःपश्चादग्नेर्घासादघृष्टिंजान्वाच्यसव्यहस्तेदक्षिणन्यस्यस
मिधंकृष्णमृगनाभाधायप्रदीप्तंघृतलमात्रेअग्नयेत्वाजुष्टंनिर्वपामीति ॥
अग्नित्यक्ष्यर्थंप्रधानहोमात्प्राक्समिधाधानंकर्तव्यमितिसर्वहोमेषु
परिभाषा ॥ ततःप्रधानहोमः ॥अपक्वानांद्रव्याणांघृतानांचअभिघा
रणंनास्ति ॥ इतिअपक्वद्रव्यहोमः ॥पक्वापक्वयोःहोम्यसंस्कारउक्तः
श्रौतसूत्रेद्वितीयेध्यायेतथाचकारिकाभाष्येनित्यहोमप्रकरणे ॥त
थाचग्रह्यपरिशिष्टेनित्यहोमप्रकरणेपक्वापक्वयोर्विचारः ॥ततःतसा
त्पात्रमग्नेःपश्चादग्नेर्घासादघृष्टिंजान्वाच्यसव्यहस्तेद

दिव्यस्य दक्षिणेन पाणिना जुहोति ॥ आहुतिपरिमाणं शास्त्रांतरे
दृष्टं ॥ अन्नमुद्गासमात्रमेव हैसीमुद्गं वा अथवाम्रबीमुद्गं वा मन्न
माद्यस्यैय स्वाहेत्यादि नामंत्रा णां क्रमेण ब्रह्मणे स्वाहेयंतदक्षा
हुतीर्दत्वा ॥ १० ॥ ततः अग्नये स्वाहेत्यादि मंत्रा णां क्रमेण ब्रह्मणे स्वाहे
यंतमुक्त्वा व्याहृतीश्चतस्रो दत्वा वंचत्वारिंशतिः ॥ परिसमूहनं
पर्युक्षणं चपूर्ववत् ॥ ॥ इति दर्वयज्ञः ॥ अथ स्रुतयज्ञः ॥
स्रुवयज्ञस्तु पूर्णकर्त्तव्यः ॥ अग्नेः पश्चिमतः सादकेन पाणिना प्राक्संस्कृत्य
स्रुवं उलंदोयउदक्संस्कृत्य ॥ बदरीफलद्वयमन्नमाद्यस्यैय स्वाहेत्यादि मात्रा णां क्रमेण ब्रह्मणे स्वाहेयंतदक्षाहुतीः प्राक्

संस्कृत्य ॥ अंतरालंत्रयंकृत्वा ततः अद्भ्य इत्यादि वास्तंतं पंचप्राक्संस्कृत्य ॥
ततोदिग्निलिंगत्वा ॥ तदुक्तं कारिकायां ॥ अद्भ्यो हृत्वा बलेः प्रयच्छेद्वा
येतिबलिहरेत् ॥ उदगेशाद्बलेरिंद्रपुरुषेभ्यो बलिंहरेत् ॥ यमायेयंत
रालस्य हरेद्दक्षिणतो बलिं ॥ याम्याद्बलेरुदग्यमपुरुषेभ्यो बलिंहरेत् ॥
वरुणायेयंतरालस्य हरेत्पश्चिमतो बलिं ॥ पश्चाद्बलेरुदक्वरुणपुरु
षेभ्यो बलिंहरेत् ॥ सोमायेयंतरालस्य हरेदुत्तरतो बलिं ॥ सोम्याद्बले
रुदक्सोमपुरुषेभ्यो बलिंहरेत् ॥ इति कारिका ॥ कर्त्तव्यतामाह ॥ इंद्राय स्वा
हा ॥ इंद्रपुरुषेभ्यः स्वाहा ॥ यमाय स्वाहा ॥ यमपुरुषेभ्यः स्वाहा ॥ वरुणाय
स्वाहा ॥ वरुणपुरुषेभ्यः स्वाहा ॥ सोमाय स्वाहा ॥ सोमपुरुषेभ्यः स्वाहा ॥

रतिप्रतिदिशंप्राक्संस्थान्युदक्संस्थानिवाइतिसूत्रात्प्राक्संस्थ
वचनंजयतेनोक्तं॥उदक्संस्थवचनंवृत्तिकारादिभिः॥ततःअंत
रालमध्येब्रह्मादिभ्यश्चतुर्थ्यंनिक्षिपेत्॥इतिमंत्रेणप्राक्सं
स्थंअंतरालंमिलित्वा॥सर्वेभ्यउत्तरतःरक्षोभ्यस्वाहा॥इतिभूत
यज्ञः॥एवंद्वितीयः॥सूर्यपदस्थानेअग्निपदंवदेत्॥द्विवाचारिभ्य
पदस्थानेनक्तंचारिभ्यइतिविशेषः॥इतिद्वितीयः॥ ॥अथपित्र्यज्ञः॥
तद्भक्षशेषंअंगुष्ठपर्वमात्रमन्नंआदायजलेनाप्लाव्यप्राचीनावी
तीसव्यंजान्वाच्यआग्नेयाभिमुखःपराचीनेनपाणिनापित्रतीर्थेन
स्वधापित्रभ्यइतिमंत्रेणआग्नेयांदिशिनिधाय॥तदुपरिपित्रती ॥८॥

॥८॥

र्थेनउदकंनिनयेत्॥इतिपित्र्यज्ञः॥एवंद्वितीयः॥समस्तभूत
यज्ञोवतेपित्र्यज्ञोत्रिणिकर्मणिपरस्परंसंलग्नानिकृत्वा॥
त्यागश्चसर्वत्र॥इदंनममः॥ ॥अथभूतबलिर्ज्ञातव्यइष्टः॥
इतिकर्तव्यतामाह॥वैश्वदेवान्नशेषेणनकर्तव्यः॥भोजनार्थंस्व
र्वेमन्नपात्रान्तरेगृहीत्वागृहान्जीरेप्राङ्मुखउशुचौदेशेउदकंप्रो
क्ष्य॥तदन्नंयेभूताइत्यादिमंत्रेणसर्वभूतानांतदन्नंभूमौनिधा
य॥तदुपरिउदकंप्रोक्ष्य॥प्रक्षाल्यपात्रपाणिपादौचाचम्यइति
भूतबलिः॥कृताकृतमितिकेचित्॥भूतबलिओंश्वलायनसूत्र
भाष्यवृत्तिजयंतकारिका ॥गृह्यपरिशिष्टउक्तः॥तल्लिख

नैअन्यत्र दृश्यं जायते॥ ॥अथमनुष्ययज्ञः॥ द्वारदेशे गोदो
हनमात्रंतिष्ठन्नुअतिथिमाकांक्षतेअतिथिनासहगृहंप्रविश
आत्मनश्चतत्सत्कारंकुर्यात्ततोदेवपूजांकुर्यात्॥ विप्रदत्तस्या
तेवैश्वदेवान्नशेषेणनैवेद्यंकर्त्तव्यं॥ आश्वलायनेउक्तं॥ यद्दत्तं
गृह्यपरिशिष्टं॥ तेनवैश्वदेवंकुर्यात्॥ शेषंपथगन्नेनवाकुर्यात्
नास्यशेषेणवैश्वदेवंकुर्यात्॥ तदनंतरंसस्माद्भोक्तात्तरे
॥७॥ गृहीत्वाअग्निंध्यायंज्यसहितमन्नंनिवीतीकृत्वासनकादिकेन
पेषइदंहंतकारमितिमंत्रेणअक्षतादिकेननिक्षिप्य॥ ग्रामेणा
भावेतदन्नंगोभ्योदद्यात्॥ तदभावेअग्नौक्षिप्त्वाग्रासमात्रमन्नं

दद्यात्॥ इतिमनुष्ययज्ञः॥ ॥अथगोग्रासः॥ सर्वस्माद्भोजनात्
किंचिदुध्धृत्यपात्रांतरंकृत्वाआज्यनसह॥ गोसजनंकृत्वाततः
सौरभेय्यःसर्वहिताःपवित्राःपापनाशनाः॥ प्रतिगृह्णंत्विमंग्रा
संगास्यैवस्त्रैलोक्यमातरः॥१॥ सुरभित्वंजगन्मातर्देविविष्णुप
देशिता॥ ग्रासंगृहाणमदत्तंमातुस्त्रातुमर्हसि॥ इतिनिव
द्यततोभोजनं॥ ॥ ॥ ॥पित्र्ययज्ञोयमुदितोनक्तंचैतन्नयेत्सदा॥
देवयज्ञोभूतयज्ञःपित्र्ययज्ञइतिचत्रिषुकर्मसुपरस्परंसंबं
निब्रह्मयज्ञस्तेषामादावंतेवाभवति॥ वैश्वदेवनचनंदेवयज्ञोभू
तयज्ञपित्र्ययज्ञइतित्रिष्वपिवर्त्तते॥ अथवैश्वदेवं॥ देवयज्ञादिपंच

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

माहायज्ञाःएतेसूत्रभाष्यवृत्तिजयंतःग्ल्यपरिशिष्टकारिकाद्याद्यं
तं समतःआश्वलायनशाखाध्यायमिश्रयमेवनाकर्त्तव्यः॥ ब्रह्मदेव
वैश्यदेवःस्वाग्न्योक्तस्यकर्मप्रचोदितं॥तस्यतावतिशास्त्रीयेकृ
तेसर्वंभवतिकृतंभवतइतिसूत्रपरिभाषा॥ ॥इतिश्रीपंचमाहायज्ञ
स्यपद्धतिःशुभा॥छ॥ ॥पंचमाहायज्ञसमाप्तः॥ ॥ ॥ ॥
॥ऋग्वेदिब्रह्मवेदेचविधीयतेत्रिपुरुषं॥सवेदुब्रह्मणो॥१०॥
नामैत्यकव्यषुगाहितः॥सर्वंब्रह्मवदिष्यतिसंज्ञातिकं
लोयुगे॥नान्यतिथितिमैत्रेयब्रह्मोदरपरायणाः॥२॥